

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912, Gent, Lindenlei 38 –
monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/44021/120.1

Evert Vandeweghe

2/06/2017

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	7
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	10
2.	Evaluerend gedeelte	11
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	11
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	13
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	13
2.4.	Juridische toestand.....	14
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	14
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	14
3.	Beheersvisie	14
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	14
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	15
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	15
4.	Bronnen	15
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	17
5.1.	Omgevingsplan bij de bescherming	17
5.2.	Fotobijlage	17

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1. Situering

Het complex is gelegen in het centrum van Gent, aan de Lindenlei (nummer 38), ten westen van de Leie en ten noorden van de Coupure. Het perceel wordt ten noorden begrensd door de Sint-Agnetestraat.

In 2013 werden de bomenrijen en het watergebonden bouwkundig erfgoed langs de Coupure en de Leie (ook voor het complex van de nijverheidsschool) beschermd als monument. Die bescherming omvat eveneens het Monument Michael Lustig aan de overzijde van de straat.

1.2. Historisch overzicht

Voorgeschiedenis: Sint-Agneteklooster

De Gentse orde van Sint-Agnes, gesticht in 1434 door zusters van het klooster van Sion bij Oudenaarde, vestigde zich in 1454 op de zogenaamde "Ganzendries" of "Ganzentakker" in Gent. In 1462 kregen ze daar toestemming voor de bouw van een klooster en een kerk, die ingewijd werd in 1482. Al in 1545 was er op deze site een meisjesschool ondergebracht. Tijdens de Beeldenstorm (in 1566) werd de kerk vernield en de meisjesschool ontbonden. In 1585 keerden de zusters terug, maar de kerk werd pas in 1608 heropgebouwd; het klooster zelf in 1624. In de 17de eeuw werd de kerk vergroot. Het complex omvatte verschillende hoven, binnenplaatsen en een boomgaard. De hoofdgebouwen waren voornamelijk opgetrokken aan de straatkant (Lindenlei, Wijngaardstraat). Naast de kerk bevonden zich rondom een vierkante binnenplaats een kloostergang met aanleunende gebouwen, onder meer een refter (zie fotobijlage 1-2).

Na de afschaffing van de orde in 1783 werd het complex onder andere gebruikt als Kantoor der Domeinen en Douane. Op de plaats van de gesloopte kerk bouwde men in 1785 een voedermagazijn naar ontwerp van Louis Montoyer, na het Franse bewind omgevormd tot militaire bakkerij en rijkschool (tot 1853). In 1854 was in dit gebouw het "Werkhuis voor Liefdadigheid" gevestigd en in de late 19de eeuw werd het ook gebruikt als gemeentelijke turnzaal (zie fotobijlage 3). Circa 1830 bestond de site aan de Lindenlei uit (van zuid naar noord) een poort, een dubbelhuis van twee bouwlagen en zes traveeën onder een zadeldak (nok evenwijdig met de straat), een poort, een diephuis van twee bouwlagen en twee traveeën, opnieuw een poort, het magazijn en een neoclassicistische woning van drie bouwlagen en vier traveeën die de hoek maakte met de Sint-Agnetestraat (zie fotobijlage 4 en 11). De Stedelijke Commissie van Monumenten en Landschappen maakte eind 19de eeuw nog foto's van het diephuis en het magazijn. Het eerste ging eind 19de eeuw tegen de vlakte voor de uitbreiding van de nijverheidsschool (zie verder), het magazijn bleef tot midden 20ste eeuw bewaard, samen met het neoclassicistische rijhuis ernaast.

Enkele oude huisjes in de Iepenstraat (nummer 83 en 8) en de Wijngaardstraat (nummer 55 en 57) maakten deel uit van het kloostercomplex en werden verhuurd aan burgers. Die aan de Wijngaardstraat zijn bewaard.

Nijverheidsschool

Al in 1827 werd op deze site ook de "Industriële of Nijverheidsschool" ondergebracht, wat ze tot de oudste technische school van Vlaanderen maakt. De oprichting gebeurde onder bestuur van de Gentse burgemeester Jozef Van Crombrughe, in navolging van een

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

Koninklijk Besluit van Willem I (13 mei 1825) dat stelde dat iedere universiteit moest uitgebreid worden met onderwijs in de scheikunde en toegepaste mechanica. In 1833 werd de school overgenomen door het Gentse stadsbestuur om er één van de twee nijverheidsscholen van België van te maken (naast die in Luik). Om dit onderwijs te centraliseren, kocht de stad in 1850 het gehele voormalige Sint-Agneteklooster en in 1857 maakte Adolphe Pauli (1820-1895) plannen op voor een nieuwbouw, zijn eerste grote opdracht als stadsarchitect. De werken werden aanbesteed op 11 juli 1857 (aan de Gentse aannemer Jan Baptiste Hosten), aangevat op 7 augustus van datzelfde jaar en in oktober 1859 kon de school in gebruik genomen worden (zie fotobijlage 5 en 12).

In 1860 werd de school voor industriële teken- en weefkunde toegevoegd aan deze onderwijsinstellingen onder de naam Nijverheidsschool (in de volksmond "den INDUS"). Het curriculum werd stelselmatig uitgebreid (onder andere in 1862 met het vak fotografie, een primeur in Europa) waardoor snel de nood groeide aan bijkomende ruimte. Waarschijnlijk in het kader hiervan werden midden jaren zeventig van de 19de eeuw enkele lokalen aan de westzijde bijgebouwd naar ontwerp van stadsarchitect J. P. Hofman (geboorte- en overlijdensjaar onbekend), zoals een weefatelier ("*atelier de tissage*"), "*salle des moteurs*", auditorium en leeszaal (1876) (zie fotobijlage 13). In 1890 volgde een vergroting van de machine- of motorenzaal en de installatie van een amfitheater naar ontwerp van stadsarchitect Charles Van Rysselberghe (1850-1920).

In 1880-1881 telde de school een kleine 1.000 leerlingen: 720 in de Vlaamse avondschoon (voor arbeiders) en 245 in de Franstalige dagschoon (waar vooral zonen van industriëlen en meestergasten op afkwamen). In 1904 was dat aantal reeds gestegen tot 1.200. Om deze aangroei op te vangen (deels het gevolg van de samensmelting in 1898 met de handelsschoon) werden regelmatig werken uitgevoerd zoals de vergroting van het weefatelier (1890), de inrichting van nieuwe lokalen (1898) en de installatie van nieuwe 'amfiteaters' (1900 en 1901). Daarnaast startte directeur Nelissen in 1897 een ambitieus bouwprogramma naar ontwerp van Charles Van Rysselberghe, die bijgestaan werd door een zekere architect Van Volden, leraar van de school (waarschijnlijk Julius Van Volden (geboorte- en overlijdensjaar onbekend) die werkte voor de stedelijke technische diensten). Het programma omvatte een nieuwe, T-vormige vleugel aan de noordzijde van het complex (1897-1900) die in 1903 nog werd uitgebreid naar het noorden. In datzelfde jaar werd ook een bereidingszaal voorzien. De uitvoering hiervan was in handen van de Gentse aannemer J. Van Autryve Zonen. Op de kadastrale schets uit 1901 is die T-vormige uitbreiding zichtbaar, inclusief de lokalen voor stoommachines en verwarming in het noordwesten en het gebouw dat de binnenkoer aan de westzijde afsluit (zie fotobijlage 14).

In 1908 werd het middenrisaliet van de oorspronkelijke nijverheidsschoon (de zuidelijke vleugel) verhoogd met een derde bouwlaag en in 1912 nam de nijverheidsschoon de gebouwen over van de voormalige meisjesschoon (het zuidelijk volume aan de Lindenlei, zie verder) met toevoeging van gebouwen op de speelplaats achter dit gebouw. Op de gelijkvloerse verdieping van de lagere schoon kwamen een laboratorium voor natuurkunde (fysica), een atelier elektriciteit en een leslokaal, en op de eerste verdieping twee tekenlokalen. Op de speelplaats werden twee leslokalen en een nieuw laboratorium elektriciteit gebouwd. Op de plaats van het vroegere laboratorium elektriciteit voorzagen men op de verdieping een ruimte voor verschillende proeftoestellen en op de begane grond een laboratorium mechanica/werktuigkunde met een hal voor drijfmachines, gasmotoren en dieselmotoren (zie fotobijlage 6). Op de kadastrale schets van 1928 is te zien hoe het bestaande complex sinds 1901 ook aan de noordzijde volledig toegebouwd werd (zie fotobijlage 15).

In 1937 nam de staat de schoon over (omvorming tot Rijkstechnische Schoon) en na de Tweede Wereldoorlog ontstonden verschillende nieuwe studierichtingen zoals grauaat Handel in 1947 (waarvoor men de naam veranderde in Rijkshogere Technische en Handelsschoon). Als antwoord hierop werd het complex meermaals uitgebreid, onder

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

andere in de eerste helft van de jaren vijftig van de 20ste eeuw, wanneer het 19de-eeuwse magazijn en de neoclassicistische woning plaats ruimden voor prefab paviljoenen met U-vormige plattegrond aan de noordzijde van het complex (zie fotobijlage 16-17). Na afsplitsing van de hoger onderwijsstructuren bleef het Koninklijk Technisch Atheneum aanwezig op deze site tot 2007. Sinds 2010 wordt het gebouwencomplex verhuurd als kunstenaarsateliers door de VZW NUCLEO.

In 1923 werd op de binnenplaats van het gebouw een oorlogsgedenkteken geplaatst voor slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog, verbonden met de school (na de Tweede Wereldoorlog uitgebreid voor slachtoffers van deze oorlog). Dit gedenkteken werd in 2011 beschermd als monument.

Stadsschool

19 november 1864 besliste de gemeenteraad op de plaats van de directeurswoning van het "Werkhuis voor Liefdadigheid" (in de zuidoostelijke hoek van de site) een derde betalende meisjesschool in te richten omdat dit beantwoordde aan de vraag van de talrijke welstellende inwoners in de wijk tussen de Coupure en de Hoogstraat. Het kaderde ook in de uitbouw van het stedelijk onderwijsnet dat in Gent een impuls kreeg vanaf 1858, toen een volledig liberaal stadsbestuur werd verkozen. De nationale wetgeving (van 27 juni 1852 en 14 augustus 1873) voorzag in subsidies maar ook in typeplannen en richtlijnen zoals een geïsoleerde inplanting, een zuidoostelijke of noordwestelijke oriëntatie met vensters aan beide zijden voor verlichting, het exclusief voorzien van klassen op de begane grond, mogelijkheid tot uitbreiding, een eenvoudige maar geen stijloze architectuur die de bestemming van het gebouw verduidelijkte – in 1852 werd nog expliciet verwezen naar Engelse (neogotische) scholen –, een maximum van 70 leerlingen per klaslokaal van minimum 10 op 7 meter, een apart lokaal voor turnen, een afdak of overdekte plaats voor recreatie, en voldoende verluchting en verwarming. Heel wat van deze richtlijnen bleken moeilijk toepasbaar op de site aan de Lindenlei zoals de geïsoleerde inplanting, de vensters aan beide zijden van de klaslokalen, het exclusief voorzien van klaslokalen op de gelijkvloerse verdieping, de mogelijkheid tot uitbreiding en de minimumoppervlakte van de klaslokalen. Maar de site beschikte wel over een grote tuin (de voormalige tuin van de directeurswoning), wat het volgens de initiatiefnemers voor het eerst mogelijk maakte in Gent om een echte kindertuin te realiseren volgens de methode Fröbel.¹

Ontwerper was opnieuw Adolphe Pauli die hiermee zijn laatste grote opdracht als stadsarchitect uitvoerde. Op 28 januari 1865 werden de plannen (die qua gevelarchitectuur speciaal aangepast waren aan die van de nijverheidsschool) goedgekeurd, op 18 mei werden de werken aanbesteed (aannemer Coppieters) en op 1 mei 1867 opende de school in een rechthoekig volume aan de Lindenlei, dwars op de bestaande nijverheidsschool. Het gebouw bestond uit een onderwijzerswoning en acht klaslokalen (vier op elke verdieping) voor in totaal zo'n 400 leerlingen. De dagorde van deze school werd zo georganiseerd dat de meisjes niet in contact kwamen met de jongens van de nijverheidsschool maar toch kwam er kritiek op deze situatie (onder andere omdat het scheikundig laboratorium van de nijverheidsschool uitzicht gaf op de koer van de meisjesschool). Mogelijk speelde dit een rol in de beslissing om de meisjesschool te verhuizen naar de Casinostraat en het gebouw om te vormen tot jongensschool (in 1872 of 1886) tot het gebouw in 1912 werd ingelijfd bij de nijverheidsschool.

¹ Stadsarchief Gent, reeks F, nr. 46/1.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Ruimtelijke context

Het complex bevindt zich in een westelijke stadswijk die binnen de 16de-eeuwse stadsomwalling lag maar lange tijd ruraal bleef. Dit veranderde midden 18de eeuw met de aanleg van de Coupure, een verbindingskanaal tussen de Leie en de Brugse vaart die gerealiseerd werd onder bewind van Keizerin Maria Theresia. In de 19de eeuw werd het een geliefde en mondaine promenade om te wandelen of te flaneren te paard of in open koetsen. Veel families hadden hier buitenverblijven of zomerhuisjes, met lusttuinen. Er ontstonden in deze periode ook enkele burgerlijke ontspanningsgelegenheden zoals cafés en een casino. Eind 18de eeuw vestigden zich enkele industriële bedrijven aan het water maar na de afschaffing van de tolrechten in 1860 verhuisden deze geleidelijk aan buiten de stad waardoor de Coupure en omgeving een exclusief (in beide betekenissen van het woord) residentieel karakter kreeg.

Inplanting

Het huidige complex bestaat uit een brede monumentale vleugel (nok parallel aan de straat) uitziend op de straat, en haaks erop twee even monumentale vleugels die een smalle rechthoekige binnenplaats omsluiten die ook aan de achterzijde bebouwd is. Errond bevinden zich lagere 19de- en 20ste-eeuwse uitbreidingen met uiteenlopende erfgoedwaarde. De meest zuidelijke van de twee haakse vleugels is de nijverheidsschool (1857-1859) die een L-vormig complex vormt samen met de meisjesschool (1865-1867) aan de zuidzijde van de Lindenlei. De uitbreiding van de nijverheidsschool uit 1897-1900 vormt de noordelijke haakse vleugel en is een T-vormig gebouw met gevel aan de Lindenlei. In het zuidelijke deel van dat T-vormige volume aan de Lindenlei bevindt zich de centrale toegang tot de binnenplaats. Aan de zijde van de binnenplaats is tegen dit volume een overdekte gaanderij aangebouwd met zadeldak op eenvoudig ijzeren gebint en ijzeren zuiltjes met standvinken. Dit geeft de binnenplaats de functie van een *préau*, een multifunctionele, semipublieke ruimte, typisch voor het 19de-eeuwse schoolgebouw.

Aan de westzijde van de rechthoekige binnenplaats bevindt zich een oorlogsgedenkteken. *"Het betreft een hardstenen beeldhouwwerk van drie meter hoog, samengesteld uit twee verbonden pijlers. Sommige fragmenten zijn in het brons: een figuratief beeld van een zittende jongeling of leerling met een bloemslinger op de knieën, verder een tekstplaat, twee zwaarden met halve lauwerkrans en het Belgische wapenschild. De jongeling zit stil en sereen en symboliseert rouw en verdriet om de medeleerlingen die hun leven lieten voor het vaderland".*² Bronzen gedenkplaten aan de achterzijde vermelden de namen van slachtoffers uit de Eerste en Tweede Wereldoorlog, verbonden aan de school.

In de ondergrond bevinden zich hoogstwaarschijnlijk resten van het klooster dat zich op deze site bevond van de 15de eeuw tot eind 18de eeuw, met onder andere een kerk en kloostergang.

Exterieur

De gevelarchitectuur aan de Lindenlei en aan de zuidzijde van de binnenplaats (nijverheidsschool van 1857-1859) is opgevat in Rundbogenstil, een eclectische stijl met voornamelijk neoromaanse elementen zoals de rondboogvormige gevelopeningen met gelijkvormige nissen en roedeverdeling, de baksteenfriezen en het horizontale accent, maar ook met invloeden van de Italiaanse renaissance en neogotiek. In het bijzonder wordt gewezen op het uiterst waardevolle originele schrijnwerk dat vrij algemeen bewaard is (wat heel uitzonderlijk is) en dat ook typisch is voor de ontwerper (Adolphe

² <https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/10435> (geraadpleegd op 26 januari 2017).

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

Pauli). De omkadering van de vensters is uitgevoerd in hout, de roedeverdeling in ijzer. De meeste vensters bevatten opengaande onderdelen voor ventilatie zoals het oculus, maar de detaillering is gevarieerd. Zo zijn de vensters op de eerste verdieping van de nijverheidsschool uit 1857-1859 ingevuld met metalen geprofileerde tweelichten waarop een geprofileerd oculus en stijlen die uitgewerkt zijn als zuiltjes met kapiteel.

De nijverheidsschool van 1857-1859 heeft een lijstgevel van negentien traveeën en twee bouwlagen onder een zadeldak met markerend middenrisaliet van zeven traveeën en drie bouwlagen, afgelijnd door pilasters. De gevel wordt verlevendigd door een borstwering met een overhoekse baksteenfries en een fries met vierkante paneeltjes waarin vierlobmotief (met daarin decoratieve ventilatieroosters), alsook een overhoekse baksteenfries onder de kroonlijst. Voor 1908 telde dit middenrisaliet twee bouwlagen en werd het bekroond met een attiek en centraal aediculum. Deuren en vensters zijn rondboogvormig met bakstenen waterlijsten, in het middenrisaliet per travee gevat en afgelijnd door lisenen. De later toegevoegde tweede verdieping van het middenrisaliet bevat kleinere, gekoppelde vensters met hardstenen middenstijl. Het parement is uitgevoerd in rode Boomse baksteen met rode knipvoegen.

De voormalige meisjesschool (het zuidelijk volume aan de Lindenlei) heeft een rode bakstenen lijstgevel van zeven traveeën en twee bouwlagen onder een schilddak, met een middenrisaliet van vijf traveeën met lisenen en boogfriezen, geflankeerd door vlakke pilasters eindigend op postamenten die de volle bakstenen attiek begrenzen. Decoratie wordt – net zoals bij de nijverheidsschool uit 1857-1859 – gevormd door een borstwering met een overhoekse baksteenfries en een fries van vierkante paneeltjes met vierlobmotief (en decoratieve ventilatie- of verwarmingsroosters), alsook een overhoekse baksteenfries onder de kroonlijst. Centraal wordt de lijstgevel bekroond door een hardstenen gevelsteen met het wapenschild van de stad Gent en het opschrift "*Ecole communale pour demoiselles MDCCCLXV*". De rondboogvormige vensters zijn per travee door een rondboog omvat waarboven op de eerste verdieping nog een witstenen waterlijst.

Deze voorgevel wijkt enigszins af van het oorspronkelijke ontwerp van Pauli (gedateerd 6 januari 1865) dat een middenrisaliet had van slechts drie traveeën (zoals de zijdelen) en meer eenvormige vensters (zie fotobijlage 7). Dit heel regelmatige en symmetrische gevelontwerp stond echter totaal los van de planindeling (met onder andere de toevoeging van een nutteloze deur in de gevel van één van de klaslokalen). De uitgevoerde gevel sluit meer aan bij de indeling van het gebouw, met behoud van de symmetrie maar minder regelmatig. Zo zijn de vensters in de zijdelen anders opgevat dan die in het middenrisaliet, met een iets groter middelste venster waardoor drielichten ontstaan. De directeurswoning van deze meisjesschool is ook in de uitgevoerde voorgevel niet duidelijk herkenbaar. Het schrijnwerk in dit volume is vergelijkbaar met dat van de vleugel uit 1857 en ook vrij algemeen bewaard.

De laat 19de-eeuwse uitbreiding van de nijverheidsschool heeft aan de Lindenlei een oranjerode bakstenen lijstgevel van negen traveeën en twee bouwlagen met een middenrisaliet van drie traveeën, bekroond met een attiek en centrale hardstenen sculptuur. Deze gevel werd qua decoratie gelijkaardig afgewerkt als de voorgevel van de meisjesschool, met uitzondering van de zijpartijen die een geaccentueerde middentravee kregen, geflankeerd door vlakke pilasters. De drie traveeën die het middenrisaliet aan weerszijden flankeren, worden gescheiden door gelijkaardige pilasters. De gevels aan de noord- en westzijde van de binnenkoer zijn eenvoudige bakstenen lijstgevels van twee bouwlagen en respectievelijk twintig en vier traveeën, geritmeerd door lisenen met versnijding (pseudo-steunberen). Ook hier werden dezelfde decoratieve elementen toegepast: overhoekse baksteenfriezen en een fries met vierkante paneeltjes waarin vierlobmotief. De vensters en deuren zijn steekboogvormig, wat typisch is voor de

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

schoolgebouwen van Charles Van Rysselberghe. Het zes- à achtdelige schrijnwerk is representatief voor de Gentse scholen (en scholenbouw in het algemeen).

Het gebouw op de binnenplaats in gebruik als sanitaire ruimte en de prefab-paviljoenen uit het midden van de twintigste eeuw aan de noordzijde verstoren de erfgoedwaarde van het complex.

Aan de Lindenlei worden de paviljoenen afgeschermd door een bakstenen muur met lisenen en bepleisterde gevelvlakken die gedecoreerd zijn met de namen van de school, belangrijke data en de verschillende afdelingen, geïllustreerd met symbolen: "Rijkshogere Technische- en Handelsschool", "gesticht in 1827 / uitgebreid in 1955", "machine- en metaalbouw", burgerlijke bouwkunde", "electro- / sterk- en", "techniek: / zwakstroom", "scheikunde" en "handel" (zie fotobijlage 19-20).

Planindeling en interieur

In de nijverheidsschool bevond zich bij de oplevering in 1859 een twintigtal lokalen, verdeeld over twee verdiepingen: tekenzalen op de eerste verdieping en auditoria, verzamelingen en een bibliotheek op de gelijkvloerse verdieping. De meeste lokalen zijn vrij eenvoudig met bepleisterde vlakke plafonds, gedragen door bepleisterde balken, hier en daar met bewaarde pilasterindeling. Op de gelijkvloerse verdieping van dit gebouw bevond zich destijds de refter en de werkplaats van het voormalige Sint-Agneteklooster. De spitsboogvormige, geprofileerde vensters in de zuidgevel en de oude moerbalken die het interieur overwelfen, zijn hiervan wellicht getuigen. Typerend voor het 19de-eeuwse schoolgebouw is de centrale traphal die volgens de toenmalige opvattingen werd voorzien van scheidingsmuren met openingen (in dit geval boogvormig) in plaats van balustrades om te voorkomen dat kinderen hierop naar beneden zouden glijden, en om toezicht te kunnen uitoefenen. In de noordoostelijke hoek van dit volume bevindt zich nog een bibliotheek, die beschouwd werd als een uiterst belangrijk onderdeel van de school.³ De bewaarde bibliotheekinrichting dateert waarschijnlijk uit de eerste helft van de 20ste eeuw en omvat een parketvloer, boekenkasten in neo-empire en decoratieve lichtarmaturen waarvan er twee ontbreken. Deze bibliotheek is zichtbaar in de gevel aangezien de ramen onderaan dichtgetimmerd werden om kasten tegen te plaatsen.

De meisjesschool uit 1865-1867 bestond oorspronkelijk uit twee klassen links van de ingang van dit gebouw. Een gang van voor- tot achtergevel gaf achteraan rechts toegang tot de trappen. Rechts van de inkom, aan de straatzijde, bevonden zich de twee andere klassen met erachter een gang. De directeurswoning was L-vormig met aan de straatzijde een salon en aan de tuinzijde circulatie, een koer, 'cabinet', vestibule, keuken en aparte trap voor de woning (zie fotobijlage 8). Boven was er sprake van een gelijkaardige planindeling. De klassen werden steeds per twee voorzien van één kachel, geplaatst op de scheiding die bestond uit een wand met een groot raam en een deur (zie fotobijlage 9). Bij de verbouwing tot nijverheidsschool (circa 1912) werden de klassen en de woonruimtes samengevoegd tot grotere lokalen (zie eerder). In de hoek van dit volume en dat van de nijverheidsschool uit 1857 bevindt zich op de tweede verdieping een houten katrol boven een luik, mogelijk als oefenmodel of om bepaalde goederen te verplaatsen.

Eén van de argumenten om op deze plaats een stadsschool in te richten was dat hier voor het eerst in Gent de mogelijkheid bestond om een kindertuin te realiseren volgens de methode Fröbel. In deze tuin voorzag Pauli in 1865 een L-vormige overdekte galerij op ijzeren zuilen, die waarschijnlijk in 1869 werd aanbesteed en uitgevoerd. Een tweede aanbesteding van een overdekte galerij (in 1882) slaat mogelijk op een grotere overkapping die als *préau* diende. Deze tuin en galerij werden circa 1912 opgeofferd voor uitbreidingen van de nijverheidsschool (zie verder).

³ Bergmans 1903, 172.

De T-vormige vleugel van de nijverheidsschool uit 1897-1900 heeft op de gelijkvloerse verdieping drie grote zalen (oorspronkelijk voor "*filature de coton*", "*filature de lin*" en "*laboratoire de teinture*") met bakstenen troggewelf op metalen liggers en zuilen. Op de eerste verdieping bevindt zich helemaal in het westen de conferentiezaal. Aan de westzijde van de koer bevindt zich een gebouw met op de gelijkvloerse verdieping een lokaal voor de "*préparation du tissage*" en een toegang tot de achterliggende motorenzaal ("*salle des moteurs*"). Die laatste heeft een houten afdekking waarin een grote centrale rechthoekige lantaarn met beglaasde zijden zorgt voor de verlichting en verluchting van de zaal. Ook de spanten en de beweegbare brug bleven daar bewaard.

Rond deze vleugels werden nog enkele lokalen aangebouwd met wisselende erfgoedwaarde: in het noorden bevindt zich de stoommachinezaal die qua opbouw gelijkaardig is aan de motorenzaal maar iets kleiner (zie fotobijlage 21-22), een lokaal voor verwarming ("*chaudières*") en de bereidingszaal uit 1903 met een vernieuwd raekemdak, gestut door ijzeren balken op zuiltjes. In het westen staan de sterk verbouwde refter en turnzaal (oorspronkelijk zalen voor mechanische en manuele weefkunde) met raekemdaken, ondersteund door ijzeren balken op ijzeren zuiltjes. Typisch voor dergelijke werkplaatsen van technische scholen is dat ze werden opgevat als fabrieksgebouwen: zaag- of Sheddak met van glas voorziene opstaande kant naar het noorden om verblindend zonlicht te vermijden. In het zuiden, op de plaats van de tuin en galerij van de voormalige stadsschool, werden twee auditoria voorzien en het laboratorium voor elektriciteit met beglaasd gewelf.

Een heel typisch aspect voor de 19de-eeuwse schoolarchitectuur is de aandacht voor gezonde lucht door middel van ventilatie, wat nog aanwezig is bij de gebouwen uit de periode 1857-1900. Op de plannen van Pauli voor de meisjesschool uit 1865 (zie fotobijlage 8) is te zien hoe de lucht afgevoerd werd door pijpen en luchtgaten in de hoeken van de klaslokalen, aan weerszijden van de stoof (aangeduid met a), en hoe de verse lucht aangevoerd werd door de ventilatieopeningen en pijpen (b). Ook de vernuftig opengaande delen in het schrijnwerk passen hierin. Doorheen het gehele complex is heel wat origineel binnenschrijnwerk bewaard, zoals houten (soms beglaasde) binnendeuren.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens plaatsbezoeken op 13 september en 27 oktober 2016. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Over het algemeen vertoont het goed sporen van gebrekkig onderhoud en heeft (dringend) onderhoud en herstel nodig, onder meer van het buitenschrijnwerk en van loszittende of reeds verwijderde bakstenen gevelelementen.

Enkele delen van het goed lijden onder ernstige verwaarlozing en hebben dringend instandhoudingswerken nodig, bijvoorbeeld aantasting door huiszwam bij de meisjesschool en de motorenzaal.

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

Architecturale waarde

“Deze school in roode steen, is sierlijk opgebouwd en heeft (...) een prettiger voorkomen dan de andere”⁴

“[L'école] se distingue par sa belle façade en style byzantin, sa bonne distribution et ses salles vastes et bien aérées”⁵

Bovenstaande citaten geven al aan dat de architectuur van het complex door tijdgenoten zeer gewaardeerd werd. Het complex is een representatief voorbeeld van de **Rundbogenstil**, een eclectische vorm van neoromaanse vormgeving – zoals de naam zegt in de eerste plaats gekenmerkt door de toepassing van rondbogen – met verwerking van elementen uit de Italiaanse (Florentijnse) renaissance, de byzantijnse en/of vroegchristelijke stijl en de gotiek (zoals de decoratie met vierlobben). De bewaring van het oorspronkelijk schrijnwerk, die bepalend is voor deze stijl, verleent het complex een grote gaafheid en herkenbaarheid. De Rundbogenstil werd vooral toegepast midden 19de eeuw, maar bij dit complex hield men uitzonderlijk tot begin 20ste eeuw vast aan deze vormgeving wat het geheel een hoge ensemblewaarde geeft en wat getuigt van de blijvend hoge waardering voor deze architectuur.

Het complex nuanceert ook het gekende verhaal van de **19de-eeuwse scholenbouw** in Vlaanderen: een evolutie van neoclassicisme naar neo-Vlaamserenaissance-stijl en neogotiek, eventueel aangevuld met een ideologische connotatie (waarbij neoclassicisme en later neo-vlaamserenaissance-stijl staan voor de liberale ideologie, en neogotiek voor het (ultramontane) katholicisme). Hoewel ideologie in sommige gevallen een rol speelde, is het duidelijk dat dit minder doorslaggevend was in de stijlkeuze dan bijvoorbeeld het onderscheid tussen betalende scholen (zoals deze aan de Lindenlei) met een rijkelijk gedecoreerde architectuur, en de kosteloze, veel soberdere gemeentescholen (zie ook Vanhove 1983, p. 206). Van de 38 bewaarde Gentse stadsscholen uit de lange 19de-eeuw zijn slechts twee niet-representatieve voorbeelden beschermd als monument, en is de meisjesschool aan de Lindenlei één van de meest interessante.⁶ Een vergelijkbaar (maar minder waardevol) voorbeeld van een 19de-eeuwse betalende meisjesschool in Gent staat aan de Academiestraat 6, die in 1870 werd gebouwd naar ontwerp van stadsarchitect J. P. Hofman en in 1881 uitgebreid naar ontwerp van stadsarchitect Charles Van Rysselberghe.⁷

De gebouwen aan de Lindenlei illustreren bovendien hoe de architectuur zelf werd ingezet als opvoedings- en disciplineringsinstrument. Voorbeelden hiervan zijn enerzijds het besloten karakter van de site (ondanks de centrale locatie zoveel mogelijk afgezonderd van de straat met hoog geplaatste ramen die geen uitzicht en afleiding toelaten) en anderzijds het permanente toezicht binnen de muren (onder andere gerealiseerd door de openingen in de muren van de traphallen).

De gebouwen hebben een belangrijke plaats in het **oeuvre van de ontwerpers**, in de eerste plaats van Adolphe Edouard Theodore Pauli (Gent, 29/2/1820 – Keulen 19/3/1895). Pauli kwam uit een Duitse familie en volgde ook middelbaar onderwijs in Duitsland. In 1841 behaalde hij het diploma van ingenieur-architect aan de rijksuniversiteit in Gent waarna hij zijn studies voortzette aan de school voor architectuur

⁴ De Rycker 1871, 167.

⁵ Rogghé 1883, 128.

⁶ Declercq 2013, 50, 177, 210 en 220.

⁷ Zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/18822>.

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

in München (1846). Ter voltooiing van zijn studies verbleef hij nog drie jaar in Italië. In 1850 startte hij in Gent zijn carrière als professor-directeur in de architectuur aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten en zeven jaar later werd hij benoemd tot stadsarchitect, een ambt dat hij zou uitoefenen tot 1867. Belangrijke realisaties van hem zijn de Infirmierie van de Rijkskolonie voor Gezinsverpleging (1861-1862) in Geel en het Guislaingesticht (1853-1876), het Lousbergsinstituut (1861-1866), het burgerlijk hospitaal "De Bijloke" (1864-1880), het universitaire "Instituut der Wetenschappen" (1883-1890) en heel wat scholen in Gent. Hij hanteerde hierbij zowel de neo-Italiaanse renaissance als de Rundbogenstil (ongetwijfeld onder invloed van zijn opleiding in München en Italië) en in mindere mate de neogotiek. De school aan de Lindenlei is stilistisch dan ook exemplarisch voor zijn oeuvre. Ook zijn voorliefde voor symmetrie, het gebruik van een centrale as, en het voorzien van binnenplaatsen, zijn kenmerken van zijn architectuur die in dit complex naar voor komen.

De noordelijke uitbreiding van 1897-1900 lijkt door de consequente toepassing van de Rundbogenstil op het eerste gezicht minder representatief voor het oeuvre van Charles Van Rysselberghe (1850-1920) maar ze illustreren zijn reputatie als scholenbouwer (niet minder dan 22 van de 38 Gentse gemeentescholen uit de periode 1800-1914 zijn van zijn hand) en zijn rationele-economische toepassing van nieuwe materialen zoals ijzer (bijvoorbeeld in de overkapping van de lokalen).

Historische waarde

De site is een getuige van de evolutie van het **onderwijs** als instelling. Van midden 16de eeuw tot eind 18de eeuw was er op deze plek een meisjesschool gevestigd als onderdeel van het klooster. In de 19de eeuw richtte de stedelijke overheid er een nijverheidsschool (1827) en een stedelijke lagere school (1867) op. De nijverheidsschool is de oudste technische school in Vlaanderen en herinnert aan de verwezenlijkingen inzake onderwijs en industrialisering van het Hollandse regime in Gent. De constante uitbreiding van haar gebouwenpatrimonium in de 19de en 20ste eeuw weerspiegelt het belang van Gent als industriestad. De meisjesschool getuigt van de koppositie die België volgens de Parijse stadsarchitect Félix Narjoux (1878) midden 19de eeuw had inzake scholenbouw, mede dankzij de wet op het lager onderwijs van 23 september 1842 die stelde dat er in elke gemeente een school moest zijn.⁸ De stad Gent nam bovendien in België een voortrekkersrol op, onder andere op het gebied van lagere scholen voor meisjes.

De site is representatief voor de invloedrijke rol van de 19de-eeuwse **stadsarchitecten** als ontwerpers van openbare gebouwen, en in het bijzonder hun rol in de uitbouw van de schoolinfrastructuur. Pauli (1856-1867) ontwierp vijf scholen waarvan de nijverheidsschool als eerste en de meisjesschool als laatste, J. P. Hofman (1867-1879) voerde verschillende verbouwingen en uitbreidingen uit aan het Gentse scholenpatrimonium, en Charles Van Rysselberghe (1879-1916) coördineerde de bouw van niet minder dan 22 nieuwe stadsscholen, naast verscheidene verbouwingen en uitbreidingen.

Het lot van het Sint-Agneteklooster dat zich vanaf midden 15de eeuw tot eind 18de eeuw op deze site bevond, is representatief voor de geschiedenis van heel wat **religieuze instellingen** die eind 18de eeuw werden afgeschaft, waarna hun onroerende goederen gebruikt werden voor openbare functies zoals onderwijs.

Ten slotte verlenen de schoolgebouwen als context betekenis aan het als monument beschermde gedenkteken op de binnenplaats, dat hulde brengt aan de slachtoffers van de **Eerste Wereldoorlog en Tweede Wereldoorlog** die verbonden waren aan de vroegere nijverheidsschool, later het Koninklijk Technische Atheneum.

⁸ Verpoest 1992, s.p.

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

Technische waarde

Een heel typisch aspect voor de 19de-eeuwse schoolarchitectuur is de aandacht voor gezonde lucht door middel van ventilatie, wat nog aanwezig is bij de gebouwen uit de periode 1857-1900. De **verluchting en verlichting** van de gebouwen gebeurde door middel van vernieuwende constructies (in het bijzonder de ventilatieroosters en opengaande delen in het schrijnwerk).

Archeologische waarde

Van de 15de eeuw tot eind 18de eeuw bevond zich op deze site het **Sint-Agneteklooster**, met onder andere een kerk en kloostergang. Dit klooster is fragmentair bewaard gebleven in de huidige gebouwen en hoogstwaarschijnlijk bleven ook in de ondergrond heel wat sporen bewaard.

2.2. Motivering van het type bescherming

De site nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)." Dit type bescherming wordt gemotiveerd door het ensemble van exterieur en interieur en door de aanwezigheid van exterieurelementen met erfgoedwaarde die niet uitgeven op de openbare weg (in de eerste plaats de gevels rond de binnenplaats).

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

Omwille van de typologische eenheid en de ensemblewaarde van het voormalige klooster en 19de-eeuwse schoolcomplex met binnenplaatsen, wordt het volledige perceel voorgesteld voor bescherming als monument. Het reeds als monument beschermde oorlogsgedenkteken op de binnenplaats heeft een betekenisvolle relatie met deze site en maakt dan ook deel uit van deze bescherming.

Volgende in opstand bewaarde delen van het complex zijn uitgesloten van de bescherming omdat ze geen of onvoldoende erfgoedwaarde hebben, niet aansluiten bij de typologie van het klooster of 19de-eeuwse schoolgebouw en in een aantal gevallen de waardevolle architectuur zelfs deels aan het oog onttrekken (zie fotobijlage 18):

- U-vormig, tijdelijk bedoeld prefab paviljoen uit het midden van de 20ste eeuw aan de noordzijde van het perceel (zie fotobijlage 17).
- Aanbouwen ten noorden van de haakse vleugel uit 1897-1900 die bestaan uit heel eenvoudige architectuur en die de waardevolle gevelarchitectuur van die haakse vleugel aan het oog onttrekken (zie fotobijlage 23). De stoommachinezaal in het noordwesten (zie fotobijlage 21-22) heeft architecturaal meer erfgoedwaarde maar is qua opbouw vergelijkbaar met de in de bescherming opgenomen motoreenzaal (zie fotoregistratie 39).
- Het westelijk gebouw op de binnenplaats dat het open karakter van de binnenplaats aantast en de homogene gevelarchitectuur op die binnenplaats verbergt (zie fotobijlage 24).

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

- De sterk verbouwde gebouwen ten westen van de binnenplaats (zie fotobijlage 25) met uitzondering van de motoreenzaal ten zuiden en zuidwesten daarvan (zie fotoregistratie 39) en de gevel van het gebouw dat de binnenplaats aan de westzijde afsluit (zie fotoregistratie 26-27).
- De gebouwen ten zuiden van de nijverheidsschool uit 1857-1859 zoals het labo elektriciteit (zie fotoregistratie 38) die de westgevel van de stadsschool uit 1865-1867 en de zuidgevel van de nijverheidsschool uit 1857-1859 (inclusief de bewaarde elementen van het oude kloostergebouw) aan het oog onttrekken en afbreuk doen aan de 19de-eeuwse kindertuin, een waardevol onderdeel van de 19de-eeuwse stadsschool.
- De muur uit het midden van de 20ste eeuw aan de Lindenlei die het U-vormig, tijdelijk bedoeld prefab paviljoen uit het midden van de 20ste eeuw van de straat afschermt (zie fotoregistratie 19-20).

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

Het complex zelf omvat een:

- beschermd monument: Oorlogsmonument bij Sint-Agneteklooster, 24-11-2011

en is opgenomen in:

- de vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed (Sint-Agneteklooster ID 20745)
- de vastgestelde inventaris archeologische zones (Historische stadskern van Gent ID 11888)
- UNESCO werelderfgoed bufferzone (008).

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

- Gewestplan (Gentse en Kanaalzone) hoofdbestemming: CHE-zone ("woongebieden met cultureel, historische en/of esthetische waarde")
- RUP Afbakening grootstedelijk gebied Gent
- BPA 116 Binnenstad – deel Coupure. Het perceel is opgenomen in het RUP stedelijk wonen dat momenteel in procedure is. De definitieve goedkeuring van dit RUP stedelijk wonen wordt verwacht in september 2017.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechter en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

Er is geen toelating vereist voor het onmiddellijk nemen van passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen in geval van nood, noch voor de uitvoering van regulier onderhoud.

4. BRONNEN

Kadasterarchief Oost-Vlaanderen in Gent: Gent 15e afdeling, sectie F, nr. 0701(g), primitief plan en reeks 208 en 207, 1874/14, 1875/74, 1901/4, 1928/18bis en 1956/12. Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer, F.68/D.37.

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

Stadsarchief Gent, reeks F, nr. 44/1, 46/1 & 46/2.
Stadsarchief Gent, Foto's SCMS- Lindenlei.

- BERGMANS O. 1903: *Notice historique sur l'Ecole industrielle de Gand*, Gent.
- BLOMME J. & DENDUYVER X. 2014: *Stadsinbreiding: Nijverheidsschool Lindelei- Een ontwerp oefening naar kader en generieke ruimte*, onuitgegeven masterproef Ingenieurswetenschappen, UGent.
- BONTE M., BRYSSÉ A., DE CLERCQ L. e.a. 2010: *De Coupure in Gent : scheiding en verbinding*, Gent, p. 27-29.
- DECLERCQ D. 2013: *The nineteenth-century primary municipal schools in Ghent: A value assessment and current issues of an unrecognized heritage*, onuitgegeven masterproef KU Leuven, p. 56, 66, 136-137, 165, 172, 176, 177, 212, 215, 225.
- DEPESTEL S. 2009: *Monumenten ter ere van gesneuvelden uit de Eerste en Tweede Wereldoorlog in Gent: een (kunst)historisch overzicht met voorstellen ter bevordering van de instandhouding en eventuele restauratie*, onuitgegeven Masterproef Monumenten- en Landschapszorg, Artesis Hogeschool Antwerpen.
- DE POTTER F. - BROECKAERT J. 1969 (circa 1900): *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, p. 219-228.
- DE RYCKER L. 1870: *Schets eener geschiedenis van het openbaar onderwijs te Gent*, Gent, p. 167.
- DE SMET C. 2010: *Hogeschool Gent 1748-1995*, Tielt.
- DUBOIS M., POULAIN N. & DESEYN G. 1985: *Gent en architectuur : trots, schande en herwaardering in een overzicht*, Brugge, p. 101-102.
- LAPORTE D. 1992: *Stadsscholen*, in: DAMBRUYNE J., RAMBAUT A., BRAL G. J., BAILLIEUL B. & VAN DOORNE G., *Een stad in opbouw. 2 : Gent van 1540 tot de wereldtentoonstelling van 1913*, Tielt, p. 261-263.
- LAPORTE D. 1994: *Architectuurgids Gent*, Turnhout, p. 175-176.
- ROGGHÉ W. 1883: *Gand : guide historique et topographique de la ville*, Gent, p. 127-128.
- S.N. 1904: *École supérieure industrielle et commerciale : 75e anniversaire de sa fondation*, Gent.
- S.N. 1952: *Feestbundel der jubelfeestplechtigheden 1827-1952*, Gent.
- SMET R., VANNECKE A. & BAETEN E. 2002: *Historiek van het Technisch en Beroepsonderwijs (1830-1990)*, Leuven.
- STEELES M. 1978: *Geschiedenis van het stedelijk onderwijs te Gent : 1828-1914*, Gent, p. 140.
- STEYAERT J. J., *Volledige beschrijving van Gent*, Gent, 1857, p. 186-187.
- VANHOVE J.-L. 1983: *Scholenbouw in Gent in de tweede helft van de 19e eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, p. 93-98.
- VERPOEST L. 1992: *Twee eeuwen scholenbouw*, Brussel.
- WYLLEMAN L. 1973: *Architect Adolphe-Edouard-Theodore Pauli 1820-1895*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Kunstgeschiedenis en oudheidkunde, UGent, p. 101-107 en 183-189.
- WYLLEMAN L. 1979: PAULI, Adolphe Edouard Theodore, in: *Nationaal biografisch Woordenboek, deel VIII*, Brussel, p. 585-591.
- WYLLEMAN L. 1981: De nijverheidsschool aan de Lindelei te Gent, *Stadsarcheologie*, 5.3, p. 17-30.
- BOGAERT C., LANCLUS K. & VERBEECK M. 1979: Sint-Agneteklooster [online] <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/20745> (geraadpleegd op 28 oktober 2016).
<https://beeldbank.stad.gent/> (geraadpleegd op 28 oktober 2016).
<https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/10435> (geraadpleegd op 4 november 2016).
<https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/10418> (geraadpleegd op 4 november 2016).

Beschermingsdossier: Nijverheidsschool en lagere school uit 1857-1912 in Gent, monument

<https://passoj.wordpress.com/2014/05/22/beeldverhaal-nijverheidsschool-aan-de-lindenlei/> (geraadpleegd op 4 november 2016).

<http://www.avondschoon.be/nl/over-cvo-panta-rhei/historiek> (geraadpleegd op 4 november 2016).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan bij de bescherming

Afzonderlijk document

5.2. Fotobijlage

Afzonderlijk document